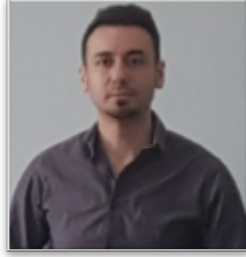

□ EMİN ERDEM ÖZBEK

AN ANALYSIS OF ADVERBS AND POSTPOSITIONS IN THE FORM OF {Ø (< -A)} AND THE ADVERBIAL SUFFIX {-Dir} IN TUVAN IN TERMS OF LEXICALIZATION AND GRAMMATICALIZATION

TUVACADA {Ø (< -A)} YAPISINDAKİ ZARF VE EDAT GÖREVLİ SÖZCÜKLERLE ZARF YAPAN {-Dir} EKİ ÜZERİNE SÖZLÜKSELLEŞME VE GRAMERLEŞME AÇISINDAN BİR İNCELEME

Abstract

Gerundial suffixes can create new lexemes and grammar units in Turkic by combining the words they used together. Gerund {-A} is one of these suffixes. As in many Turkic languages, there are adverbs and postpositions that are formed by this suffix in Tuvan too. These words are widely seen in Tuvan even without this suffix and they reveal a characteristic case in this respect. In the same way, the causative suffix {-Dir} has been used as an adverbial suffix because the gerundial suffix {-A} on it is lost. In this paper, the words that are lost the suffix {-A} are analysed in terms of their structures, meanings and usages, and they are examined in terms of lexicalization and grammaticalization.

Key words

Tuvan, gerund, verb, adverb, postposition, grammaticalization, lexicalization

Özet

Türk dilinde zarf-fiil ekleri sözcükler üzerinde kalıplaşarak yeni sözlük ve gramer birimleri meydana getirebilmektedir. {-A} zarf-fiil eki de bu eklerden biridir. Pek çok Türk lehçesinde olduğu gibi Tuvacada da bu ekin kalıplaşmasıyla oluşmuş zarf ve edat görevli sözcükler bulunmaktadır. Bu sözcükler, söz konusu eki düşürmüş olarak da Tuvacada yaygın olarak görülmekte, bu yönüyle karakteristik bir durum sergilemektedir. Aynı şekilde, aslında bir ettirgenlik eki olan {-Dir}, üzerindeki {-A} zarf-fiil ekinin düşmesiyle bir zarf yapım eki olarak da kullanılır olmuştur. Bu makalede, Tuvacada {-A} zarf-fiil ekini düşürmüş bu sözcükler yapı, anlam ve kullanım özellikleri yönüyle incelenmiş, sözlükselleşme ve gramerleşme bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tuvaca, zarf-fiil, fiil, zarf, edat, gramerleşme, sözlükselleşme

Giriş

Eklemeli dillerden olan Türk dilinde; sözcük türetmede yapım ekleri, sözcük işletimindeyse çekim ekleri kullanılır. Sözcük türetiminin farklı yolları da bulunmakla beraber (bk. Akalın 2014; Sarı 2015), yapım eklerinin kullanımı temel morfolojik süreç olarak başta gelir. Yeni sözcüklerin meydana gelmesinde, Türk dilinin her sahasında karşılaşılabilen süreçlerden biri de ek kalıplaşmalarıdır (Korkmaz 2011). Temel görevi sözcük türetmek olmayan çekim ekleri, ya da aslında kalıcı sözcükler türetmeyen filimsi eklerinin, sözcükler üzerinde kalıplaşarak yeni sözlük ve gramer birimleri meydana getirdiği bilinmektedir. Bu duruma Türk dilinin çeşitli sahaslarından şu örnekler gösterilebilir: Tür. *gözde* [< göz+de (Bul.)]; Karh., Harz., Çağ., Özb. *kibi*, Az. *kimi*, Tür. *gibi* [< kip ‘ölçü, kalıp, denk’+i (İye.3T.)]; Kıp. *yanduk* ‘yangın’ [< yan-duk (Sf.)]; Tür. *yine*, Kökt., Uyg., Karh., Alt. *yana*, Kaz., Özb. *yene* ‘yine, tekrar’ [< yan- ‘geri dönmek’-a (Zf.)] (Korkmaz 2011: 14; 36; 47; 59).

Ek kalıplaşmaları arasında, zarf-fiil eklerinin kalıplaşması önemli yer tutar. Bu şekilde, sözlükselleşme ve gramerleşme süreçleri sonucunda zarf ve edat görevli sözcükler ortaya çıkabilmektedir. Türk dilinde zarf ve edat türetmek üzere özel eklerin bulunmaması, sentaktik yollardan bu tür sözcüklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Korkmaz 2011: 57). Zarf-fiil eklerinin kullanımı açısından pek çok karakteristik özellik sergileyen Tuvaca ve diğer Güney Sibirya grubu lehçeleri, bu eklerin kalıplaşması ve bu yolla ortaya çıkan sözcükler bakımından da çok örnek barındırmaktadır.

Bu makalede, Tuvacada -A (-a/-e, -ı/-i/-u/-ü, y) zarf-fiil ekinden kalıplaşmış zarf ve edat görevli sözcükler üzerinde durulmuştur. Bu sözcüklerin bir kısmı, söz konusu eki düşürmüş, dolayısıyla Tuvacada bu yapılar artık eksiz olarak {Ø} kullanılır olmuştur. Bu incelemenin odağını da bu yapıdaki sözcükler oluşturmaktadır. Ayrıca, Tuvacada zarf yapan bir ek olarak kullanılan -Dir ekinin durumu da bu bağlamda ele alınmıştır. Böylece, bu yapıdaki sözcükleri bir bütünlük içerisinde ortaya koymak, bunların meydana geliş süreçlerini sözlükselleşme ve gramerleşme bakımından incelemek amaçlanmıştır.

Sözlükselleşme (*lexicalization*) dilin sözlük düzeyiyle, gramerleşme (*grammaticalization*) ise gramer düzeyiyle ilgili; birbiriyle de ilişki içinde olan iki terimdir. Sözlükselleşmeyi, bir gramer biriminin sözlüksel bir birime dönüşmesi; gramerleşmeyi de bir sözlük biriminin bir biçim birime dönüşmesi (Vardar 2002: 72; 185) şeklinde birbirinin tersi iki süreç olarak değerlendiren görüşler bulunmakla birlikte, konuya farklı açılardan yaklaşımlar vardır. Sözlükselleşme açısından iki temel yaklaşımı şu şekilde ifade etmek mümkündür: En geniş anlamıyla sözlükselleşme, bir dilin söz varlığında yer edinmiş tüm sözcükleri kapsayan bir terim olarak ele alınır. Diğer yaklaşıma göre ise, “artzamanlı bir yaklaşımla söz varlığındaki sapmaları ve düzensizlikleri açıklama, bunları başta biçim ve anlam olmak üzere çeşitli ölçütlere göre belirleme” (Sarı 2015: 8) anlamında daha dar bir kapsamı ifade etmektedir. İkinci yaklaşıma göre dilin olağan söz türetim yolları dışında oluşan sözcükler sözlükselleşme kapsamında değerlendirilir (Brinton ve Traugott 2005). Bacanlı, sözlükselleşmede dil bilgisel biçim türetme kurallarının devre dışı kaldığını belirterek, bu ikisi arasındaki farkı ‘biçim türetme’ ve ‘kelime türetme’ kavramlarıyla açıklar:

“Ekler yoluyla sözlükselleşmeye örnek olarak *tut-* fiilinden türetilen *tutuş-* fiili gösterilebilir. Bu fiil hem *tutma* eyleminin işteşliğini hem de *tutma* eylemiyle mecaz dışında hiçbir anlam ilişkisi kalmayan bambaşka bir eylemi (*alev alma*) bildirebilir. Birincisi kök anlamla ilişkili olduğundan

biçim türetme, ikincisi ise dil sistemine ait yepyeni bir kelime olduğundan kelime türetme örneğidir. Birincisi gramerin, ikincisi sözlüğün alanına girer.” (Bacanlı 2014: 33).

Türk dilinde ek kalıplaşmalarıyla oluşmuş sözcükler, dilin olağan söz türetim yolları dışında söz varlığında yer edinmiş unsurlardır. Zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla meydana gelmiş sözcükleri ele alan bu incelemede sözlükselleşme, bu kapsama dayanmaktadır.

Gramerleşme terimi ise, genel itibarıyla “dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri, kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri” (Demirci 2008: 133) şeklinde tanımlanabilir. Sözlük birimlerinin gramer unsurlarına dönüşmesinin yanı sıra; gramerleşme, bazı gramatikal kategorilerin daha ileri düzeye gelmesini de ifade eder (Lehmann 2002b: 11; Hopper ve Traugott 2003: 2; Gökçe 2013: 29). Gramerleşmeye uğrayan birim, şu aşamalardan geçebilir: anlamsızlaşma/anlam solması (*desemanticization/semantic bleaching*), genelleşme (*extension/context generalization*), kategorisizleşme (*decategorialization*), ses indirgemesi (*erosion/phonetic reduction*) (Heine ve Kuteva: 2002: 2).

Türk dilinde edatlar, gramerleşmenin tipik örneklerindedir. Bu durumu Öner (2007: 424), “Dilde asli bir sözcük türü olarak bulunmayan ve anlamca edatlaşmaya uygun bazı isimlerin ve fiillerin anlam ve şekilce kalıplaşması sonucunda, gramerde köken olarak melez bir tür oluşturan edatlara dönüşmesi tarihî gramer incelemeleri için çok ilginç bir olgudur” şeklinde ifade eder. İncelememiz kapsamındaki edatlar da; zarf-fiil eklerinin, eklendikleri fiiller üzerinde kalıplaşmasıyla gramerleşmeye uğramış birimlerdir. Bu sözcükler, söz dizimi düzeyinde bir zarf-fiil olarak kullanılırken zamanla kendi anlamlarını yitirerek tür değiştirmişler ve bağımlı birim hâline gelmişlerdir. Fiil anlamlarını yitirerek *anlamsızlaşma*, görevli birim olarak kullanım sıklıklarının artmasıyla *genelleşme* ve fiil kategorisinden çıkmalarıyla da *kategorisizleşme* süreçlerinden geçmişlerdir. *Ses indirgemesi* ise bu sözcükler için zorunlu bir süreç değildir. Ses indirgemesine uğrayan ve uğramayan bu yapıdaki biçimler her sahada görülebilir. Bu konudaki araştırmalarda ses indirgemesinin gramerleşme için zorunlu bir süreç olmadığı da araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Gökçe 2013: 37). Ayrıca, gramerleşmenin bu aşamalardan birinde kalabileceği de vurgulanan bir husustur (Heine ve Kuteva 2004: 5).

Hopper ve Traugott (2003), gramerleşme sürecinin ‘büyük kategori’lerden ‘küçük kategori’lere doğru olduğunu ifade ederek, isim ve fiilleri büyük kategoride; edat, bağlaç, yardımcı fiil ve zamirleri küçük kategoride; sıfat ve zarfları ise bunlar arasında, ‘ara kategori’de değerlendirir (Gökçe 2013: 33). Brinton ve Traugott, sözcük sınıfları arasında sınır çizmenin güçlüklerini vurgularlar (2005: 18). Sözlükselleşme ve gramerleşmenin birbiriyle ilişkisi de göz önünde bulundurulursa, bu süreçler arasında kesin sınırlar çizmenin güçlüğü anlaşılır. Lehmann; gramerleşmenin, bir sözlükselleşmeyi gerektirdiğini ifade eder; ayrıca gramerleşme değil, sözlükselleşme yoluyla ortaya çıkmış edat ve bağlaçlardan bahseder (2002: 1; 13). Bunun yanında, karmaşık birliklerin sözlükselleşmeden gramerleşebileceğini de belirtir (Lehmann 2002: 16).

Bizim incelememizde yer alan sözcükler, zarf-fiil eklerinin kalıplaşması ile fiillerden meydana gelmiş unsurlardır. Bu sözcükler önce söz dizimi düzeyinde zarf-fiil olarak kullanılmışlar; kullanımlarının sıklaşması ve kalıplaşma yoluyla zarf ve edat görevlerine geçmişlerdir. Ancak, aşamalı geçişin izleri gözlenebilmektedir. Aralarında tam olarak zarflaşanlar olmakla birlikte, bu sözcüklerin bir kısmında zarf-fiil anlamı yoğun olarak hissedilmektedir (bk. 3. bölüm). Bu

yönleriyle bazen zarf ile zarf-fiil anlamı arasında bir görevde kullanılırlar. Ayrıca, bir sözcüğün zarf ve edat olarak iki görevde kullanıma sahip olduğu da görülebilmektedir. Sibirya lehçelerinde, zarf-fiil ekini almış olarak kullanım sıklığı artan ve genelleşen bazı sözlerin, ne tam bir zarf ne de edat gibi görüldüğü durumlar sıkça gözlenir. Grönbech, Eski Türkçeden beri zarf ve edat sınıfındaki sözcükleri kesin çizgilerle ayırmanın güçlüğünden bahseder ve anlamlarından dolayı sadece zarf ya da edat olarak kullanılanlar olduğu gibi, her iki fonksiyonda bulunanların da olduğunu ifade eder (2011: 30-31). Ayrıca, zarf-fiilli şekillerin henüz bir fiil şekli mi yoksa başlı başına bir kelime durumunda mı olduğunun da her zaman tam olarak kestirilemediğini belirtir (Grönbech 2011: 35). Tüm bu süreçler, bu sözcüklerin sözlükselleşme ve gramerleşme dereceleriyle ilgili belirsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, incelemeye konu malzememiz odağında, başta zarf-fiil durumundaki bu sözcüklerden bazılarının tam bir zarf hâline geldiği, bir kısmının gramatikal fonksiyonlar üstlenerek edat görevine geçtikleri söylenebilir. Zarfların da yarı gramatikal unsurlar olarak ara kategoride değerlendirilmesinden hareketle, bunların edatlaşma sürecinde, sözlükselleşme ile gramerleşme arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, ara kategori olan zarflıktan, daha ileri gramatikal kategori olan edat konumuna geçmişlerdir. Türk dilinde edatların ekleşme yönündeki eğilimi (Öner 2004) de bu gramerleşme sürecinin bir parçası olarak göz önünde bulundurulabilir.

İncelediğimiz sözcüklerin özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, makalenin ikinci bölümünde Tuvacada {-A} zarf-fiilinin fonksiyonları hakkında bilgi verilmiş, sonraki bölümlerde incelemenin asıl konusu olan bu eki düşürmüş sözcükler ele alınmıştır.

2. Tuvacada -A Zarf-fiil Eki

Ünsüzle biten fiillere -A (kör-e); dar ünlülü, ünsüzle biten çok heceli fiillere -I (körnü < körünü); ünlüyle biten fiillere -y (çurtta-y) şeklinde gelen ek; temel olarak asıl hareketin yapılma tarzını gösterme, asıl hareketle aynı zamanda olma fonksiyonlarıyla görev yapmaktadır (Gündoğdu 2018: 255):

(i) ...teyinde argıg udaazınnarnı doñnay örüp kaan... “...tepesinde örülmüş iplerin düğümlenerek örüldüğü...” (Gündoğdu 2018: 255).

(ii) *Ulug-Hem erringe dıstanıp ora, ıyaş beletkeer zavodtuñ motorluğ hireeleriniñ daajın dıñnap olurduvus.* “Yenisey kıyısında dinlenirken, ağaç fabrikasının motorlu testerelerinin gürültüsünü duyuyorduk.” (Gündoğdu 2018: 256).

Ekin kullanıldığı diğer yapılar şu şekilde sıralanabilir:

1) Tuva Türkçesinde bu ekin en işlek kullanıldığı yerler birleşik fiillerdir. Bunlardan en sık kullanılanlar; -A *al-* yeterlilik; -A *ber-* başlama, bitme, tezlik; -A *düş-* tezlik; -A *sok-* tezlik şeklinde gösterilebilir (İshakov ve Palmbah 1961: 407-416; Sat ve Salzınmaa 1980: 159-169; Sat 1961: 38-41; Arıkoğlu 2007: 1204-1205).

(iii) *Ool Mooldap çugaalay albas bolgan.* (Sat ve Salzınmaa 1980: 160) “Oğlan Moğolca konuşamıyormuş.”

(iv) *Hünnüñ-ne ajıl kılıksaanım keli bergen.* “Günden güne çalışma isteğim geliverdi.” (Arıkoğlu 2007: 1205).

(v) *Ol-la cılın ol Ertemner Akademiyazınıñ Sibirde Salbırınıñ çorutkanı-bile Tıvaniñ dıl, töögü bolgaş literaturanıñ ertem-şinçilel institudunga (amgı TGŞİ) keep ajılday bergen.* “Aynı yıl, Bilimler Akademisinin Sibiryaya departmanı onu Tuva dil, tarih ve edebiyat araştırmaları enstitüsüne göndermiş ve burada çalışmaya başlamıştır.” (Gündoğdu 2018: 216).

(vi) *Şülüktü doktaadı tırtıp aldın be?* (Sat ve Salzınmaa 1980: 161) “Şiiri ezberleyiverdin mi?”

2) Tuvacada şimdiki zaman, üç şekilde yapılmaktadır. Bu şekillerden birisi, -A-dır şeklinde rastladığımız, ‘delile dayanan şimdiki zaman’ (Sat ve Salzınmaa 1980: 198) olarak adlandırılan biçimdir ve -A zarf-fiil ekiyle -dır (<< tur-ur) ekinin birleşiminden kurulmuştur:

(vii) *Çüge çiktig köre-dir sen, duñmam?* (Sat ve Salzınmaa 1980: 199) “Niçin tuhaf bakıyorsun, kardeşim?”

3) Asıl fiil+zarf-fiil eki+yardımcı fiil kuruluşları dışında da zarf-fiil ekiyle birbirine bağlanmış iki fiil kalıplaşarak [ör. Türk dilinin farklı sahalarda görülen, *ekkel-* (< alıp kel-) ‘getirmek’, *apar-* (< alıp bar-) vb.] sözlük birim hâline gelebilir (Johanson 1995: 314-315; Bacanlı 2013: 28-29; 2014: 34-35, 84-85; Aydemir 2015: 225). Tuvacada -A zarf-fiil ekiyle bağlanmış bu durumdaki fiillere sıkça rastlanır. Bu yapıların sözlükselleşme eğilimini ortaya koyması bakımından bu örnekler de dikkat çekicidir:¹

üze kir- ‘kesmek, durdurmak, ara vermek’; *üze kes-* ‘kesmek’; *düje halı-* ‘inmek, atlamak, sıçramak’

4) Bu zarf-fiil ekinin karakteristik yönlerinden biri, bu makalenin de konusu olan, fiillerle kalıplaşarak zarf ve edatlar oluşturmasıdır (Korkmaz 2011, Bacanlı 2013 ve 2014, Aydemir 2015). Aşağıda bu yapıdaki edat ve zarflardan örnekler sıralanmış; ancak incelememiz, bu eki düşürmüş olan sözcüklerle ilgili olduğundan bu kısım geniş tutulmamıştır.

Tuva Türkçesindeki bu edatlara, *kudu* (< ET *koğı*, *koğı* ESTY III 262-264; Hacıeminoğlu 2015: 59-60), *örü* (< ET *örü*; ayrıca krş. ET *örü koğı* ~ Tuv. *örü kudu* ED 197) gibi Eski Türkçeden beri görülebilen sözcüklerin dışında başka örnekler de göstermek mümkündür:

tura ‘beri, itibaren’ (< tur-a < tur- ‘durmak, bulunmak; kalkmak’) (Gündoğdu 2018: 306):

(viii) *Şaandan tura ulug nazılıg töögüçü ögbelerden baza sonuurgap aytırıp çoraan men.* “Eskiden beri yaşlılara, tarihçilere bununla ilgili merakla sorup durdum.” (Gündoğdu 2018: 306)

utkuy ‘karşı’ (< utku-y < utku- ‘karşılama’) (Gündoğdu 2018: 306):

(ix) *...Kujur-Arınıñ artıki ulug oruu-bile mençe utkuy oytulaaş oynaan ooldar, uruglar şaap badıp olurlar.* “...Kujur-Arını’nın ardındaki büyük yol boyunca oytulaaş oynayan kızlar ve erkekler bana doğru (karşı) hücum eder gibi iniyorlardı.” (Gündoğdu 2018: 305-306).

Zarflar:

kadı ‘birlikte, beraber’ (< kat-ı < kat- ‘katmak, birleştirmek’)

¹ Aydemir; bu fiil birleşmelerinde, semantik açıdan esas olanın ikinci fiil olduğunu, zarf-fiil eki almış birinci fiil ise ikinci fiilin içeriğini modifiye ettiğini belirterek, Türk dilindeki genel eğilimin tersine olan bu durumun, Batı dillerindeki *önek* (prefix) kullanımına benzediği tespitini yapar (2015: 225). İncelememizin ikinci bölümündeki zarflar kısmında da örnekleri görülebilecek olan bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aydemir (2015), Bacanlı (2013; 2015).

(x) *Kırgan açazı-bile kadı çurttap turar.* (TS II 25-26) “İhtiyar babasıyla birlikte yaşıyor.”

baştay ‘önce, ilk, ilk olarak, ilk önce’ (< başta-y < başta- ‘başında olmak, idare etmek; gütmek; başlamak’)

(xi) *Baştay hemçeelin barıp dıñnaaş kel.* (TGS 384) “Önce ölçüsünü gidip öğrenip gel.”

Bu zarf-fiil ekinin yeni zarflar meydana getirmek bakımından sözlükselleşmeye, edatlar bakımından gramerleşmeye olanak sağlayan kullanımına tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde rastlanır, ayrıca bunların eklediği sözcüklerle bir isim meydana getirecek şekilde kaynaştığı da görülür (Korkmaz 2011: 57-66).

Ekin kalıplaşma özelliğine dayanarak Bacanlı (2014: 19); Csató ve Johanson (1993: 133) ile Johanson (1995: 314-315)’te -(I)p zarf-fiilinin söz dizimsel özelliklerini ifade eden dört seviyeye, Altay-Sayan Türk dillerindeki duruma göre, üç seviye daha ilave eder: Beşinci seviyede edat oluşturma, altıncı seviyede zarf türetme, son seviyede zarfların bir ön takı gibi işlev görmesini sıralar ve son seviyedeki kullanımın Rusçayla etkileşim sonucunda yoğunluk kazandığını belirtir.

3. {Ø ~ Ø < -A} Yapısındaki Edat ve Zarflar²

Yukarıda özellikleri sıralanan -A zarf-fiil eki, eklendiği bazı fiillerde düşmüştür. Dolayısıyla ilk bakışta bu sözcükler bir fiil tabanı görünümü verirler: *çedir* (*çedir-* ‘ulaştırmak, götürmek’), *ündür* (*ündür-* ‘çıkarmak’), *hondur* (*hondur-* ‘yerleştirmek; konaklatmak’), *düjür* (*düjür-* ‘düşürmek, indirmek’), *büdür* (*büdür-* ‘yapmak’) vb. Bu yönleriyle bu sözcükler, ek kalıplaşmasıyla oluşmuş sözcükler arasında gözden de kaçabilmektedir. Aşağıda bu edat ve zarflar yapıları ve örnekleriyle birlikte gösterilmiş, ardından bu sözcüklerle ilgili tespitlerde bulunulmuştur.

Edatlar:

(1) *çedir* ‘kadar, değin’ (< çet-ir-{Ø < e} < çet- ‘yetmek, yetişmek, erişmek, ulaşmak’)

Düşke çedir bisti manañar. “Öğleye kadar bizi bekleyiniz.” (Arıkoğlu 2007: 1213)

(2) *deer* ‘kadar’ (ET tegre, OT tegrü < tegür-e, tegür-ü Hacıeminoğlu 2015: 95-96; Tuv. *deg-* ‘değmek, dokunmak’ fiilinin *deert-* biçimi görülse de *deer-* biçimi görülmez.)

Arbay-ool bu üyege deer arıg işti-bile maşına oruu ederip organ. “Arbay-ool şimdiye kadar orman içinden araba yolunu takip etti.” (Arıkoğlu 2007: 1212)

(3) *ajır* ‘üzerinden, -den doğru’ (< aş-ır-{Ø < a} < aş- ‘aşmak, geçmek’)

...İdınıñ despizin/Mırs kıldır çara tutkaş/Bajın ajır şıvadap olurgan/er çüveñ irgin. “İtinin tepsisini/Çatırt diye tutup kırarak/Başının üzerinden atıp oturan/Er imiş.” (Arıkoğlu ve Borbaanay 2007: 392-393)

(4) *kiir* ‘kadar, -e kadar’ (< kiir-{Ø < e} < kiir- ‘sokmak’ < ET kigür- ED 712)

² Bu sözcüklerin hepsi için aynı gelişim aşamasından geçerek sondaki -A zarf-fiil ekini düşürdüğünü söylemek güçtür, bu nedenle bu şekilde işaretlenmiştir. Örneğin, bu bölümde de örnekleri bulunan ve bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenmiş olan {-Dir} eki, {-Dir-A} biçiminden gelişmiştir ve fiillere doğrudan eklenerek zarf yapma göreviyle yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Erlık-Lovuŋ haannıŋ çer-çurtunduva kiir halıdıp kelgeş.. (Ergun ve Aça 2004: 276) “Erlık Lovun hanın yurduna kadar koşturup gelip...”

(5) **ajıldır** ‘üstünden, üzerinden; ardına, arkasına, ardına doğru’ (<aş-ıl-dır-{} < ajıl- “aşmak, geçmek” < aş- “aşmak”)

Stol ajıldır udur körüşkeş oluruptuvus. (TS I: 78) “Masanın üzerinden karşılıklı bakışarak oturduk.”

(6) **kejildir** ‘üzerinden; boyunca’ (<keş-il-dir-{} < keşil- “geçmek, gitmek, geçip gitmek” < keş- “geçmek”)

Moskvadan üngen poyezd... Sibirni kejildir... şiveñnedip kelgen. (TS II 107) “Moskova’dan çıkan tren...Sibirya üzerinden/boyunca...gözden kayboldu.”

(7) **damçıştır** ‘ile, aracılığıyla, vasıtasıyla’ (<damçı-ş-tır-{} < damçı- “aktarılmak, nakledilmek”)

Biçii çeenimni damçıştır ooŋ ava, açazın öövüste çaladım oŋ. (TS I 390) “Küçük yeğenim ile onun ana, babasını evimize çağırdım/çağırttım.”

Zarflar:

(8) **düşür** ‘düşürerek; indirerek; aşağı’ (<düş-ür-{} < e} < düş- “düşmek, inmek”)

Inda-mında ıyaştar bajında ojuk harnı düşür silgilepter. (TS I 526) “Ötede beride ağaçların tepesinde dallardaki karı aşağı silkeliyor.”

(9) **büdür** ‘-mek üzere, olacak şekilde’ (<büt-ür-{} < e} < büt- ‘olmak, gerçekleşmek, yerine gelmek’]

Baŋı çarlıp kalgan be, men бүdür tarbıdap bereyn, tarbıçı kiji men. (TS I 326) “Başı mı yarıldı, ben iyileştirmek üzere büyü yapıvereyim, ben büyücüyüm.”

(10) **kiir**: Fiillerden önce gelerek içe doğru olma, içe yönelme bildirir. (<kiir-{} < e} < kiir- ‘sokmak’ < ET kigür- ED 712)

Kara pajımnı şala-şula haptaaş, taalıŋ iştinçe kiir oktaptım. (TS II 127-128) “Kara tenceremi gelişigüzel kabına koyup, heybenin içine atıverdim.”

(11) **bıjır** ‘pişirerek, pişene kadar’ (< bış-ır-{} < a} < bış- “pişmek”)

E’tti bıjır hayındırıp çiiir. (TS I 339) “Eti pişene kadar (iyice) kaynatıp yiyecek.”

(12) **ündür**: Fiillerden önce gelerek dışa doğru olma, dışa yönelme bildirir. (<ün-dür-{} < e} < ün- “çıkma”)

...Kastılbas kara hayanıŋ kırınga/ündür söörtüp kelgeş.. “...Kazılmaz kara kayanın üzerine/sürükleyerek çıkarıp getirerek...” (Arıkoğlu ve Borbaanay 2007: 434-435)

(13) **hondur** “gece boyunca, bütün gece” (hon-dur-{} < a} < hon- “konaklamak, geceleme”)

Ööŋge kirip keep/Hondur çugaa-soot çok olurup kelgen. (Ergun ve Aça 2004: 221) “Evine gelip, gece boyu konuşmadan oturmuş.”

(14) **doldur** “dolu, dolu olarak, ağzına kadar; çok, bol; bütünüyle, tamamıyla” (<dol-dur-{} < a} < dol- “dolmak”)

Ayaktı doldur kudar. (TS I: 471) “Kâseyi ağzına kadar doldurur.”

Daŋına sarıg torgunuŋ iştin-daştın doldur bijik bijip algaş... (TS I 471) “Prenses sarı ipeğin içini dışını tamamen (boş yer kalmayacak şekilde) yazı yazıp...”

Örneklerde görüldüğü üzere, Tuvacada {Ø} yapısında edat ve zarf oluşumunun bir sistem oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan bazılarının zarf-fiil ekini taşıyan denkları diğer Güney Sibirya lehçelerinde görülebilmektedir: *çetire/çetire* (1), *ündüre* (13), *kire/kiire/kirdire/kiydire* (11), *tüjüre* (9) vb. (Bacanlı 2013: 32).

Bu sözcükler, -(I)r geçişli-ettirgenlik eki+{Ø} kuruluşunda olmaları bakımından bir ortaklık sergiler. Örnekler arasında, bir sonraki bölümde ayrıca üzerinde duracağımız -Dİr ekli biçimler de bulunmaktadır. Bunlar da, {-Dİr} ettirgenlik eki+{Ø} kuruluşundadır (-Dİr < -Dİr-A). -Dİr eki; doğrudan fiil kökü üzerine gelebildiği gibi (*hondur*, *ündür*), sıkça -(I)l/-(I)n dönüşlülük ve edilgenlik ekleriyle (*ajıldır*, *dıŋnaldır*), bazen de -(I)ş işteşlik ekiyle (*damçıştır*, *taarıştır*) birlikte kullanılır. -Dİr ekliiler daha çok zarf olarak kullanılmakla beraber, aralarında edat görevi üstlenenler de olmuştur (5, 6, 7).

Anlam olarak, bu sözcüklerin bir kısmı tam bir zarf anlam ve görevinde (*hondur*), bazıları ise daha zarf-fiil anlamını sezdirir durumdadır (*büdür*, *bijır*). Bu ikinciler cümlede genellikle, -IncAyA kadar, -mAk üzere, -ArAk anlamlarını ifade eder. Bu yönleriyle sözlükselleşme dereceleri hakkında her zaman kesin bir hükümde bulunmak güç olmaktadır. Bacanlı, Altay-Sayan Türkçelerinden *kızarta/hızarta* “kızarıncaya/kıpkırmızı oluncaya dek”, *sargar(t)a* “sararıncaya dek”, *agarta* “ağarıncaya dek”, *kajaya* “beyazlaşarıncaya dek”, *sıstada* “acıyıncaya/acıtıncaya dek”, *toitura* “dol(dur)uncaya dek”, *bijıra* “piş(ir)inceye dek” gibi örnekleri vererek, bunların, leksikalleşmiş sözcükler veya yarı gramatikal anlam taşıyan morfeimler olmadığını ifade eder (2013: 31).

İncelemenin ikinci kısmında {-A} zarf-fiil ekini taşıyan biçimlerle bu bölümdeki {Ø} yapısındaki sözcükler karşılaştırıldığında; biçim olarak ikinci gruptakilerin Tuva söz varlığında daha çok görüldüğünü söyleyebiliriz. Anlamları bakımından bakıldığında, iki grupta da tam olarak zarflaşanlar olduğu gibi, zarf-fiillik anlamlarını hissettirenler, hatta bunu güçlü bir şekilde yansıtanların olduğu görülür. Art zamanlı bir süreçle fonetik indirgemeye uğrayan sözcüklerin kalıplaşma seviyelerinin daha ileri düzeyde olması beklenirken, bu sözcüklerde zarf-fiil anlamlarının da güçlü olması, bu sözcüklerin art zamanlı bir şekilde {Ø} < {-A} sürecinden geçmemiş olabileceğini düşündürmektedir. Buradan hareketle, bu sözcüklerin *örnekseme* (*analogy*) yoluyla meydana geldiği ileri sürülebilir. Aralarında zaman içinde zarf-fiil ekini düşürerek kalıplaşmaya uğrayanlar olduğu ve daha sonra örnekseme yoluyla bu tür sözcükler oluşturma eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. İki gruptaki sözcükler karşılaştırıldığında, söz konusu eki taşıyan bazı sözcükler, bu ekini düşürdüğü biçimlere göre daha arkaik bile kalabilmektedir (örn. *kudu*).

4. Tuvacada zarf yapan ek olarak {-Dİr}

Tuva Türkçesinde zarf yapan ekler arasında -Dİr eki de gösterilir (İshakov ve Palmbah 1961: 426-427). Ekin yapısı; Alt. tol-tır-a ~ Hak. tol-dır-a ~ Tuv. dol-dur-Ø örneklerinden hareketle, ettirgenlik eki üzerindeki zarf-fiil ekinin düşmesi ile açıklanmıştır (İshakov-Palmbah 1961: 426). Bu sözcükler, ettirgenlik eki üzerindeki zarf-fiil ekinin düşmesi ya da artık kullanılmıyor oluşu

dolayısıyla taban hâlinde bir görünüm arz eder. Ek, zarf yapma göreviyle fiillere çok işlek bir şekilde gelmektedir.

Çoğunlukla dönüşlülük ve edilgenlik eklerinden sonra gelir:

(15) **tögüldür** “dökülerek, dökülüp” (<tök-ül-dür-{} < tök- “dökmek”)

Bir karaandan çaş tögüldür/Bir karaandan han tögüldür ıglap olurda... (TGS 328) “Bir gözünden yaş dökülerek/Bir gözünden kan dökülerek ağlayıp dururken...”

(16) **arıldır** ‘temizleyerek, temiz; büsbütün, tamamıyla’ (<arı-l-dır-{} < arı- “temizlenmek”)

Ooŋ hülün arıldır kaktapkan... (TS I 166). “Onun külünü temizlenene kadar silkeledi.”

...Aş-çemin çip, alırın arıldır algaş bargan bolgan. (TS I 166-167) “Yiyeceğini yiyip, alacağını tamamıyla alıp gitmiş imiş.”

(17) **deskindir** ‘etrafınca, dolayınca, çevresinde, etrafını dolanarak’ (<deskin-dir-{} < deskin- “dolanmak, gezinmek”)

Deskindir köörümge, ezer-çügenden öske çünü-daa çok. (TS I 435). “Öteye beriye baktığımda, eyer-dizginden başka hiçbir şey yok.”

Bajıñın deskindir ulug ıyaştar-bile kajaalap algan. (TS I 435) “Evinin etrafı boyunca büyük ağaçlarla çit çevirdi.”

(18) **dolgandır** ‘etrafını dolanarak; etrafınca, çevresince; etrafında, civarında; hakkında, ilgili’ (< dolgan-dır-{} < dolgan- ‘dolanmak, dönmek, etrafını dolanmak’)

Dolgandır köörümge, boo tutkulaan höy-le kijiler bar. (TS I 470) “Etrafa baktığımda, tüfek tutmakta olan çok kişi var.”

(19) **tırıldır** “doldurarak, kaplayarak, yığılarak” (<tırıl-dır-{} < tırıl- ‘toplanmak, dolmak, yığılmak’)

Sarıg hovuda çılgı-daa/Kajıkkılaştır tırıldır/Böldüne bergen turgan irgin iyin. (TGS 260) “Sarı ovada yıldı/Aşık kemikleri gibi yığılarak/Toplanmış imiş.”

(20) **közüldür** ‘görünecek şekilde; göstererek’ (< közüldür-{} < közüldür- ‘görünmek’)

Ak dişteriniñ udurguların közüldür aksın şala ajıdıp algan or. (TS II 196) “Ak dişlerinin öndekileri görülecek şekilde ağzını birazcık açtı.”

(21) **dıñnaldır** ‘duyulacak şekilde; sesli; gürültülü’ (< dıñnal-dır-{} < dıñnal- ‘duyulmak, işitilmek’)

Çook kavı büğü çerlerge dıñnaldır eere kaapkan. (TS I 556) “Yakın çevre bütün yerlerde duyulacak şekilde havlayıverdi.”

İşteşlik ekinden sonra da gelebilmektedir:

(22) **ulaştır** ‘sürekli, aralıksız, durmadan’ (< ulaş-tır-{} < ulaş- ‘birleşmek, eklenmek’)

Çaa oon iyelee ulaştır çorup olurda/Bir baalık kırınğa kelgeş... (Arıkoğlu ve Borbaanay 2007: 98-99) “İşte sonra ikisi durmaksızın giderken/Bir belen üstüne gelip...”

(23) **taarıştır** ‘uygun, uygun olarak, uygun bir şekilde’ (< taarış-tır-{} < taarış- ‘uymak, uygun düşmek, uygun olmak’)

Meerj oglumnuñ bodunga, adinga taarıştır/Eki at adaan kijiniñ... (Ergun ve Aça 2004: 180)
“Benim oğlumun kendine, adına uygun/İyi ad verecek kişinin...”

-Dir-A > -Dir biçiminden gelişen ekin, {-A} zarf-fiil ekinin fonksiyonunu üstlenmiş görünen bir kullanımı vardır. Zarf-fiillik anlamın sezildiği yerlerde, aynı {-A} zarf-fiil ekinde olduğu gibi cümleye -IncAyA kadar, -mAk üzere, -ArAk anlamları katmaktadır.

Önceki bölümde yer alan sözcüklerde olduğu gibi bu gruptakilerin de bir kısmı tam bir zarf görünümü sergilerken (16, 17, 22, 23), bazılarının zarf-fiil anlamları daha ön plandadır (15, 19, 20, 21).

Bu eki taşıyan bazı sözcükler, bir önceki bölümde görüldüğü gibi edat görevine de gelmiştir.

Tuvacada {-Dir} ekinin tipik bir kullanımı da *kıldır* (< kıl- ‘yapmak’-dır) ‘olarak’ sözcüğünde görülür. Bu sözcük, birlikte kullanıldığı sözcüklerle cümlede zarf görevli yapılar oluşturur: *şın kıldır* ‘doğru (bir şekilde)’, *eki kıldır* ‘iyi (bir şekilde)’, *bagay kıldır* ‘kötü (bir şekilde)’, *çaraş kıldır* ‘güzel (bir şekilde)’ vb. (İshakov ve Palmbah 1961: 425-426).

5. Sonuç

Tuvacada {-A} zarf-fiil ekinin düşmesi ve bir ileri aşamada {Ø} olarak kullanılmasıyla ortaya çıkan zarf ve edatlar yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu yapıların Tuvaca için istisnai biçimler olmadığı, söz konusu yapıların yaygınlığından anlaşılmaktadır.

İlk bakışta bir fiil tabanı görünümünde olan bu sözcükler, geçişli-ettirgenlik eki -(I)r+Ø yapısındadırlar. -Dir ekiyle yapılanlar; dönüşlülük, edilgenlik ve işteşlik çatılarından sonra da gelmektedir.

Bu sözcüklerden bazıları cümlede hem edat hem zarf olarak kullanılabilir.

Zarf olarak kullanılanların hepsi de sözlükselleşme açısından aynı seviyede görülmez. Bazıları tam bir zarf görünümündeyken bazıları zarf-fiil özelliklerini sezdirir. Bu nedenle, oluşumları bakımından her birinin art zamanlı bir süreçle -A zarf-fiil ekinin düşürerek meydana geldiğini söylemek güçtür. Örneksene yoluyla bu yapıdaki (Ø) zarf-fiillerin/zarfın yaygınlık kazandığı söylenebilir. -Dir ekinin kullanımı da bunu göstermektedir.

Aslında bir ettirgenlik eki olan -Dir, Tuvacada zarf yapan bir ek olarak kendini göstermektedir. Ekin bu fonksiyonu, üzerindeki -A zarf-fiil ekinin düşmesiyle, bu ekin fonksiyonunu da üstlenmesinden kaynaklanmış olmalıdır: -Dir ~ -Dir-Ø < -Dir-A. Bu ettirgenlik ekiyle zarf-fiil ekinin birlikte yer aldığı örnekler, diğer Güney Sibiryaya lehçelerinde görülebilmektedir. -(I)r+Ø yapısındakilerde olduğu gibi, -Dir+Ø yapısındaki zarfların da hepsi için bir süreç sonucunda ses aşınmasına uğramış olduklarını söylemek güçtür. -Dir eki, zarf yapma göreviyle fiillerin üzerine işlek bir biçimde getirilebilmektedir.

{-Dir} ekli sözcüklerin de hepsi sözlükselleşme ve gramerleşme açısından aynı seviyede değildir. Bazıları tam bir zarf görünümündeyken, hatta gramerleşerek edatlaşmışken, bazılarının zarf-fiillik özellikleri sezilir. Bu nedenle hem -Dir ekliler, hem de diğerleri için sözlükselleşme ve gramerleşme boyutunda birtakım belirsizlikler söz konusudur. Aslında Türk dilinde edat ve zarf sınıfındaki sözcükler için bu durumun eskiden beri görülen bir durum olduğunu, Tuvacada ve Güney Sibiryaya lehçelerinde {-A} zarf-fiil ekinin farklı fonksiyonlarda çok işlek bir biçimde kullanılıyor oluşu dolayısıyla, bu tür yapılara bu lehçelerde daha sık rastlandığını söyleyebiliriz.

Bu duruma sözlükler açısından bakacak olursak, Tuvacanın kapsamlı sözlüklerinden *Tuvinskko-Russkiy Slovar*'da bunlardan bazılarının bir madde başı olarak bulunurken bazılarının bulunmadığı görülür. Tuvacanın günümüzdeki en kapsamlı sözlüğü olan *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka/Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı*'nda ise bu sözcüklerin olabildiği kadar madde başı yapıldığı görülmektedir. Bu durumun, sadece söz konusu zarf-fiil ekini düşürmüş sözcüklerle ilgili değil, aynı zamanda bu eki bulunduran sözcükler için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Sözlükselleşme açısından bir sözcüğün sözlükte bulunması ya da bulunmamasının tek ya da en güvenilir ölçüt olmadığını belirtmek gerekir. Burada, incelediğimiz yapıdaki sözcüklerin sözlüklerdeki durumuyla ilgili bir durum tespiti yapılmaktadır.

Kaynaklar

- Akalın, Şükrü Halûk (2014). "Türkçede Söz Yapım Yolları ve Sözlükselleşme", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, I. Cilt, 11-13 Kasım 2014*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Borbaanay, B. (2007). *Tuva Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem (2007). *Tuva Türkçesi*. Ercilasun, Ahmet Bican (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2015). "Tuvacada Sözlükselleşmiş Zarf-Fiilli Yapılar", *Türkbilig*, S: 30, 223-230.
- Bacanlı, Eyüp (2013). "Güney Sibiryaya Türk Dillerinde Birleşik Fiillerle İlgili Teorik Sorunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 6 (24), 27-33.
- Bacanlı, Eyüp (2014). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Kategorisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brinton, Laurel J. ve Traugott, Elizabeth Closs (2005). *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Csató, Éva A. ve Johanson, Lars (1993). "On gerundial syntax in Turkic". *Acta Orientalia Hungarica* . 46, 133-141.
- Demirci, Kerim (2008). "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Bilig*, S: 45, 131-146.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Gatsak, V. M. (Ed.). (1997). *Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka, Tuvinskie Geroičeskie Skazaniya*. Novosibirsk: Nauka.
- Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı*. (Çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündoğdu, Vildan Koçoğlu (2018). *Tuva Türkçesi Grameri Metin - Söz Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. (1. Basım: MEB, 1972). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Heine, Bernd ve Kuteva, Tania (2004). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

HOPPER, Paul J. ve Traugott, Elizabeth Closs (2003), *Grammaticalization, Second Edition*. Cambridge Textbooks in Linguistics.

İshakov, F. G. ve Pal'mbah A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo Yazıka - Fonetika i Morfolojiya*. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.

Johanson, Lars (1995). "On Turkic converb clauses". Haspelmath, Martin ve König, Ekkehard (Ed.). *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms – adverbial participles, gerunds*. Empirical approaches to language typology 13. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 313-347.

Korkmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Lehmann, Christian (2002a). New reflections on grammaticalization and lexicalization. Ilse Wischer ve Gabriele Diewald (Ed.). *New Reflections on Grammaticalization*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1-18.

Lehmann, Christian (2002b). *Thoughts on Grammaticalization, (Second Revised Edition)*. München: Newcastle.

Monguş, D. A. (ed.). (2003). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka I/Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı I*. Novosibirsk: Nauka.

Monguş, D. A. (ed.). (2011). *Tolkoviy Slovar' Tuvinskogo Yazıka II/Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı II*. Novosibirsk: Nauka.

Öner, Mustafa (2004). "Türkçe Söz Diziminde Ekleşme Yönündeki Yapılar Üzerine". *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 283-289.

Öner, Mustafa (2017). "Türkçede Edatlaşmış Zarf Fiiller". (Red. Özyürek, Rasim, vd.). *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 25-28 Eylül 2017, Bükreş-ROMANYA*. 424-430.

Sarı, İsa (2005). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sat, Ş. Ç. (1961). "Tıva dılda pıçastiyeler bile deepıçastiyelerniñ sös çoğadırınga bolgaş grammatiktig hevırler tıptırınga rolü". Orgu, K. H. (ed.), *Tıva Dıl Dugayında Ajıldar*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

Sat, Ş. Ç., Salzınmaa, E. B. (1980). *Amgı Tıva Literaturlug Dıl*, Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskovo Yazıka III*, Novosibirsk: Nauka.

Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinskko-Russkiy Slovar*. Moskva: İzdatel'stvo "Sovetskaya Entsiklopediya".

Kısaltmalar:

Tür.: Türkiye Türkçesi

Karh.: Karahanlı Türkçesi

Alt.: Altay Türkçesi

Az.: Azerbaycan Türkçesi

Bul.: Bulunma hâli eki

Çağ.. Çağatay Türkçesi

ET: Eski Türkçe

Hak. Hakas Türkçesi

Harz.: Harezm Türkçesi

İye.3T.: İyelik 3. Teklik Kişi

Kaz.: Kazak Türkçesi

Kıp.: Kıpçak Türkçesi

Kökt.: Köktürkçe

OT: Orta Türkçe

Özb.: Özbek Türkçesi

sf.: Sıfat-fiil eki

Tuv.: Tuva Türkçesi

Uyg.: Uygurca

zf.: Zarf-fiil eki

Eser Kısaltmaları

ED: An Etymological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish (Clouston, 1972)

ESTY III: Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka III (Tatarintsev 2004)

TGS: Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka, Tuvinskie Geroičeskie Skazaniya (Gatsak 1997)

TS I; II: Tolkoviı Slovar' Tuvinskogo Yazıka I (Monguş 2003; 2011)